

ГАЛУЗЕВА ЕКОНОМІКА

УДК 331.5.021+37.014+37.046

Бараник З. П.

доктор економ. наук, професор

Кикош Ю. В.

ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

**НЕОБХІДНІСТЬ ВЗАЄМОДІЇ РИНКУ
ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ****НЕОБХОДИМОСТЬ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ РЫНКА
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И РЫНКА ТРУДА В УКРАИНЕ****THE NECESSITY OF INTERACTION BETWEEN
THE EDUCATION MARKET AND THE LABOR MARKET
IN UKRAINE**

У статті розглянуті та проаналізовані структура та обсяг освітніх послуг в Україні. Охарактеризовано проблеми дисбалансу попиту та пропозиції на ринку праці за освітніми рівнями. Визначено основні причини існуючого структурного дисбалансу попиту та пропозиції робочої сили на ринку праці. Проведено аналіз чисельності незайнятих громадян України за рівнями освіти, відмічено існуюче перенавантаження ринку праці в спеціалістах. Здійснена порівняльна оцінка залученості населення до вищої освіти в Україні та в країнах Центральної та Східної Європи. Розглянуті зміни в структурі працевлаштованих осіб в Україні за рівнем освіти у 2012- 2013 роки. Відмічено зростання рівня працевлаштування осіб, які мають робітничі посади, посади службовців та осіб без професії, або таких, що займали місця, які не потребують спеціальної підготовки. Визначено основні проблеми невідповідності ринку освітніх послуг потребам економіки України. Обґрунтовано необхідність подальшого вивчення та вирішення цих проблем, що передбачає розробку концепції взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг. Сформульовані ключові завдання щодо підготовки кадрів вищої школи.

Ключові слова: ринок освітніх послуг, ринок праці, робоча сила, дисбаланс, невідповідність, структура, рівні освіти, працевлаштування.

В статье рассмотрены и проанализированы структура и объем образовательных услуг в Украине. Охарактеризованы проблемы дисбаланса спроса и предложения на рынке труда по образовательным уровням. Определены основные причины существующего структурного дисбаланса спроса и предложения рабочей силы на рынке труда. Проведен анализ численности незанятых граждан Украины по уровням образования, отмечены существующее перегрузки рынка труда в специалистах. Осуществлена сравнительная оценка вовлеченности населения к высшему образованию в Украине и в странах Центральной и Восточной Европы. Рассмотрены изменения в структуре трудоустроенных лиц в Украине по уровню образования в 2012-2013 годы. Отмечен рост уровня трудоустройства лиц, имеющих рабочие должности, должности служащих и лиц без профессии, или таких, которые занимали места, не требующие специальной подготовки. Определены основные проблемы несоответствия рынка образовательных услуг потребностям экономики Украины. Обоснована необходимость дальнейшего изучения и решения этих проблем, которая предусматривает разработку концепции взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг. Сформулированы ключевые задачи по подготовке кадров высшей школы.

Ключевые слова: рынок образовательных услуг, рынок труда, рабочая сила, дисбаланс, несоответствие, структура, уровни образования, трудоустройство.

The article discussed and analysed the structure and volume of educational services in Ukraine It outlines the problems of imbalance of supply and demand in the labour market by educational levels. The article justifies the main causes of the existing structural imbalance of demand and supply of labour on labour market. It outlines the analysis of the number of unemployed in Ukraine by level of education, noted the existing congestion labour market specialists. The article describes the comparative assessment of involvement of the population to higher education in Ukraine and in Central and Eastern Europe. It considered changes in the structure of employed persons in Ukraine by educational level in 2012- 2013 years. It stresses the marked increase in employment of persons with office workers, office employees and persons without profession, or those who occupied positions that do not require special training. The article outlines the main problem of inconsistencies of education market to economy needs of Ukraine. It justifies the necessity of further study and address of these problems, involving the development of the concept of interaction between the labour market and education market. It formulates key task of training high school.

Keywords: education market, labour market, labour, imbalance, mismatch, structure, level of education, employment.

Вступ. Сьогодні ринок освітніх послуг України функціонує самостійно, майже не співпрацюючи із ринком праці. Незначна частка країн світу здійснює оцінювання функціонування ринку освітніх послуг, яке повною мірою вимірює рівень освіченості населення та ілюструє реальну ситуацію на ринку, його відповідність потребам економіки. В Україні спостерігається значна невідповідність обсягів освітніх послуг потребам ринку праці. У зв'язку з цим потребує подальшого вдосконалення механізм функціонування ринку освітніх послуг, його взаємозв'язки та взаємообумовленість з ринком праці. Структура випускників вищих та середньо-технічних навчальних закладів освіти вже багато років не відповідає потребам ринку праці в частині необхідної структури зайнятості за освітнім рівнем в різних видах економічної діяльності.

Основними причинами структурного дисбалансу попиту та пропозиції на ринку праці є: невідповідність структури та обсягів випускників вищих навчальних закладів потребам економіки України та її економічній політиці, неможливість ринку освітніх послуг своєчасно реагувати на зміни попиту та пропозиції на рику праці, велика тривалість процесу підготовки необхідних кадрів, відсутність ефективного державного механізму регулювання обох ринків і т.д. Саме тому, ефективна діяльність органів управління системою освіти неможлива без врахування ситуації на ринку праці, без знання щодо ситуації із зайнятістю та безробіттям, без знання про тенденцій на ринку праці.

Постановка завдання. Розглянути та охарактеризувати обсяг та структуру ринку освітніх послуг, проаналізувати попит та пропозицію робочої сили за освітніми рівнями за 2010–2013 рр. в Україні. Сформувані основні рекомендації щодо встановлення раціонального співвідношення між попитом та пропозицією робочої сили в освітньому розрізі.

Методологія. Теоретико-методологічну і методичну основу дослідження становить системний підхід до розв'язання проблем забезпечення порівняності. Для вирішення основних завдань дослідження була використана система загально - наукових методів, методів порівняння, аналізу та синтезу, наукової абстракції, а також спеціальні статистичні методи, зокрема, групування, аналізу відносних величин, рядів динаміки, табличний та графічний методи.

Результати дослідження. Як показують сьогоденні реалії ситуації на ринку праці існуючий механізм взаємодії ринку освітніх послуг та ринку праці є неефективним. Однією з ключових макроекономічних проблем сучасного ринку праці в Україні є структурна невідповідність параметрів попиту на працю і пропозиції в різних регіонах. Це неспівпадіння впливає на національний ринок праці, знижуючи показники його розвитку і роблячи негативний вплив на ефективність його функціонування. В останні роки спостерігається негативна тенденція розвитку ринку праці (зменшилися обсяги зайнятості населення та збільшився рівень безробіття), незайнятість населення залишається гострою соціальною проблемою, вагомою складовою якої є неможливість знайти роботу після закінчення навчальних закладів. Передусім ця проблема витікає із невідповідності державного замовлення на підготовку кадрів, обсяги та структура якого не відповідають сучасному стану та перспективам розвитку ринку праці. На сьогоднішній день, незважаючи на вимогу Закону України «Про вищу освіту» в частині погодження державного замовлення, ні Міністерство економіки, ні Міністерство праці, ні Міністерство освіти і науки, ні Міністерство фінансів, ні їх органи на місцях не залучаються до формування державного замовлення і не мають впливу на його обсяги та структуру.

Внаслідок існуючих вад неефективного механізму саморегулювання ринку освітніх послуг та відсутності дієвої політики державного регулювання, система освіти в Україні не відповідає вимогам ринку та суспільства щодо підготовки фахівців, та взагалі вимогам економіки держави.

Існуючий дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили в значній мірі пояснюється необґрунтованими обсягами фахівців, які випускають, в основному, недержавні вищі навчальні заклади, які орієнтуються тільки на випуск найбільш популярних професій, не звертаючи увагу на перенасиченість ринку праці в цих спеціалістах. Крім того, вступні іспити в ці вузи проводяться таким чином, щоб зарахувати всіх бажаючих вчитися. В результаті цього на ринок праці виходять спеціалісти, що ніяким чином не задовольняють потреби підприємств, установ та організацій в рівнях їх кваліфікації. Відсутність надійної інформаційної системи, яка б відображала реальну ситуацію на ринку освітніх послуг, відсутність моніторингу, який би надавав надійну інформацію щодо працевлаштування випускників закладів вищої освіти за отриманою спеціальністю, неефективна взаємодія ВНЗ із бізнесом та промисловістю країни спричинюють дисбаланс між попитом на робочу силу та пропозицією фахівців на ринку.

На сьогоднішній день освіта набуває формального характеру, адже молодь розуміє, що треба отримати диплом не задля отримання знань, а для отримання конкурентної переваги на ринку праці, більш високооплачуваної роботи чи престижної посади, адже без диплома вищого навчального закладу державного зразка випускник не вважається професіоналом. На жаль, сучасна система вищої освіти в Україні призначена не для виховання ерудованої еліти країни, а для заробітку певного кола людей, бізнесу та соціальних робіт.

На формування у молоді орієнтації на одержання освіти суто заради диплома впливає і те, що при складанні навчальної програми поза увагою профільного міністерства та і самих ВНЗ часто залишаються вимоги роботодавців до кваліфікації випускників, а тому одержані знання в принципі не завжди можна застосувати для подальшої роботи. Тому важливим завданням української вищої освіти має бути не стільки збільшення відсотка осіб, охоплених вищою освітою, скільки підвищення уваги до змісту навчальних програм у ВНЗ, їхнього узгодження з вимогами ринку праці, тобто питання, пов'язані з якістю підготовки фахівців. Важливим елементом модернізації навчальних програм має стати не просто перетворення ВНЗ на місця надання диплома, а і їхнє залучення до активної наукової діяльності відповідно до міжнародної практики, що дасть змогу скоротити відстань між результатами досліджень з «переднього краю науки» та тим знанням, яке молодь отримує під час навчання. А у випадку активного долучення студентської молоді до наукової діяльності стане можливим і набуття навичок самостійної творчої роботи, які є доволі цінними для роботодавців

Достатньо високий рівень залученості населення України до вищої освіти: показник загальної частки залучених до вищої освіти (GER* for tertiary level of education) є найвищим у регіоні Центральної та Східної Європи (73 %) та зрівняним з аналогічним показником у розвинених країнах. Зокрема, у Японії він становить 57 %, у Великій Британії – 59 %, у Франції – 56 %, а в Іспанії – 67 %. Водночас такі країни, як Фінляндія (93 %), США (82 %), Швеція (79 %) та Норвегія (78 %) залишають Україну позаду, проте й рівень соціально-економічного розвитку усіх названих країн значно вищий, аніж України. Загалом, говорячи про рівень освіти населення нашої країни, можливо констатувати, що, незважаючи на труднощі транзитивного процесу, він залишається високим та за основними статистичними показниками наближається до розвинених країн. [2]

За будь-яких умов, тяжіння молодих людей до отримання вищої освіти свідчить про достатньо високе значення, яке українці надають їй здобуттю. За даними опитаних респондентів, відповідаючи на запитання «Який рівень освіти Ви вважали б достатнім для ваших дітей (онуків)?», 65,9 % респондентів назвали саме вищу освіту, навіть попри те, що 61,8 % опитаних вважали її на той час недоступною для себе та членів своїх сімей [2]. Так, на I півріччя 2013 р. незайнятих спеціалістів, які бачили себе на робочих місцях керівників підприємств, установ та організацій становило 53 тис. осіб, а потреби ринку складала 4,3 тис. осіб. Тобто, навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) складало 12 осіб.

Чисельність незайнятих спеціалістів, які бажали працювати керівниками малих підприємств становила 1977 осіб, а їм пропонували тільки 95 місць. Навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду) спеціалістами цього профілю становило 21 особу. На робочі місця менеджерів (управителів) підприємств, установ та організацій претендувало майже 7 тис. осіб, а потреба складала тільки 1,2 тис. осіб. Зрозуміло, що ринок праці в такій несприятливій ситуації, стосовно значного випуску молодих спеціалістів, не в змозі забезпечити їх робочими місцями згідно їх профілю. Біля 50% всіх фахівців отримують освіту в 3-х галузях знань - «Економіка, комерція та підприємництво», «Інженерія» та «Освіта». Хоча в 2011 році порівняно із 2010 їх сумарна частка зменшилась на 4,19 в.п. - з 54.19 % у 2012 до 50 % у 2013 році.

Загалом ситуація дещо подібна до більшості країн регіону Центральної та Східної Європи, хоча за «освітнім» напрямом, як правило, навчається більше осіб – середній показник у регіоні – 11 %.

Зауважимо, що напрям «Соціальні науки, економіка та право» є пріоритетним і для студентів інших країн. Так, у низці країн, де зосереджена найбільша кількість іноземних студентів, за ним навчаються: у США – 52,7 %, у Великій Британії – 40,8 %, у Франції – 40,6 %, у Німеччині – 27,4 %, в Австралії – 52,7 % студентів.[2].

У таблиці зображено структура незайнятих громадян України за освітніми рівнями у 2010–2013 роках.

Таблиця

Динаміка чисельності незайнятих громадян в Україні за рівнями освіти у 2010–2013 рр.

Рівні освіти	2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	осіб	у % до підсумку	осіб	у % до підсумку	осіб	у % до підсумку	осіб	у % до підсумку
Усього	1847,4	100,0	1855,0	100,0	1826,1	100,0	1576,5	100,0
Повна вища	302,2	16,4	320,3	17,3	339,3	18,6	400,9	25,4
Базова та неповна вища	359,2	19,4	360,6	19,4	359,9	19,7	22,5	1,4
Професійно-технічна	619,2	33,5	628,805	33,9	617,1	33,8	319,1	20,2
Повна загальна середня	498,3	27,0	473,3	25,6	439,3	24,1	761,5	48,3
Базова загальна середня	66,1	3,6	69,6	3,7	68,2	3,7	71,1	4,5
Початкова	2,3	0,1	2,5	0,1	2,3	0,1	1,4	0,2

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України

В основному, перевантаження ринку праці в спеціалістах зосереджено у таких професіях, як:

- технічні службовці – 28,8 тис. осіб;

у тому числі:

- службовці, пов'язані з інформацією – 20,1 тис. осіб;

- службовці, що обслуговують клієнтів – 8,7 тис. осіб;

- робітники сфери обслуговування та торгівлі – 76,3 тис. осіб;

у тому числі:

- робітники, що надають персональні та захисні послуги – 35,7 тис. осіб;

- натурниці, продавці та демонстратори – 21,4 тис. осіб;

- кваліфіковані робітники сільського та лісового господарства, риборозведення та рибальства – 20,2 тис. осіб;

- найпростіші професії – 83,1 тис. осіб;

у тому числі:

- найпростіші професії торгівлі та сфери послуг – 24,5 тис. осіб;

- найпростіші професії в сільському господарстві та подібних галузях – 20,6 тис. осіб;

- найпростіші професії у видобувних галузях, будівництві, промисловості та транспорті – 14,5 тис. осіб.

Ситуація, що склалася на ринку праці України із співвідношенням попиту та пропозиції, потребує удосконалення заходів активної політики зайнятості з боку держави, бо це може призвести до необоротних наслідків для виробництва й економіки країни загалом.

Із загальної чисельності первинної професійної підготовки випускників шкіл у навчальному 2011-2012 р. (202395 осіб) було працевлаштовано за професією 142228 осіб або 70,3 %, з них за договорами на підприємствах, в організації було працевлаштовано 114296 особу або 80,4 %, а за квотою для молоді на підприємствах, в організаціях – 40 осіб. Залишилося не працевлаштованими біля 60 тис. осіб або 29,7 % від загальної чисельності всіх випускників шкіл

Зазначимо, що за період 2010-2013 рр. спостерігалось незначне зниження як чисельності випускників, які пройшли первинну професійну підготовку, так і рівня їх працевлаштування

За досліджуваний період спостерігалось зростання рівня працевлаштування осіб, які мають робітничі, посади службовців та осіб без професії або таких, що займали місця, які не потребують спеціальної підготовки. Так, рівень працевлаштування, у першому півріччі 2013 р. у порівнянні з відповідним періодом 2012 р. зріс у осіб, які мають: робітничі професії з 59,2 % до 94,8 % ; посади службовців з 39,2 % до 59,7 %; осіб без професії або таких, що займали місця, які не потребують спеціальної підготовки з 50,5 % до 55,5 %.

Найвищий рівень працевлаштування був зафіксований у промисловості, торгівлі та сільському господарстві – 26 %, 20 % та 20 % відповідно. Найнижчий рівень працевлаштування у діяльності готелів та ресторанів – 2,5 % та у фінансовій діяльності 0,5 %.

Великий відсоток випускників у сучасних реаліях економіки вимушені працювати не за спеціальностями через диспропорції на ринку праці. Отже, робота не за фахом для випускників - досить поширене явище на сучасному ринку праці, що спричинене неспівпадінням між попитом та пропозицією на робочу силу. Більше половини випускників працюють не за фахом. Найбільший відсоток осіб, які працюють за отриманою кваліфікацією спостерігається за напрямом « Охорона здоров'я та соціальне забезпечення», проте, на цей напрям припадає досить мала кількість випускників. При чому для інших напрямів, на яких так само зосереджена незначна кількість молоді така тенденція не спостерігається.

На рисунку представлена структура працевлаштованих осіб в розподілі за рівнем освіти в Україні.

У структурі працевлаштованих осіб в Україні за рівнем освіти в I півріччі 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. відбулися наступні зміни:

- збільшення питомої ваги випускників професійно-технічних закладів на 4,1 в.п.;
- зменшення питомої ваги випускників з базовою вищою освітою на 2,5 в.п., з базовою загальною середньою освітою – на 0,6 в.п.;
- відбулися кардинальні зміни в питомій вазі у структурі непрацевлаштованих осіб серед випускників з повною вищою, з повною загальною середньою та з початковою освітою.

Із загальної чисельності випускників первинної професійної підготовки в 2012-2013 н.р. не було працевлаштовано 6234 осіб, але тільки 725 особа звернулася за працевлаштуванням до служби зайнятості. Треба відмітити, що не зважаючи на оперативну роботу Державної служби зайнятості з питань працевлаштування, за досліджуваний період значно зменшилась чисельність тих, хто звертається до неї в пошуках роботи. Це пов'язано з тим, що випускники мають за мету отримати як найбільшу заробітну плату, але роботодавці не представляють випускникам первинної професійної підготовки робочі місця з високою оплатою праці. Тому, випускники влаштовуються самостійно, і у тому числі, поповнюючи ряди самозайнятих. Якщо в 2010-2011 н.р. питома вага непрацевлаштованих випускників, які звернулися до служби зайнятості, складала 21,2%, то в 2012-2013 н.р. частка цих осіб зменшилась до 10,2%.

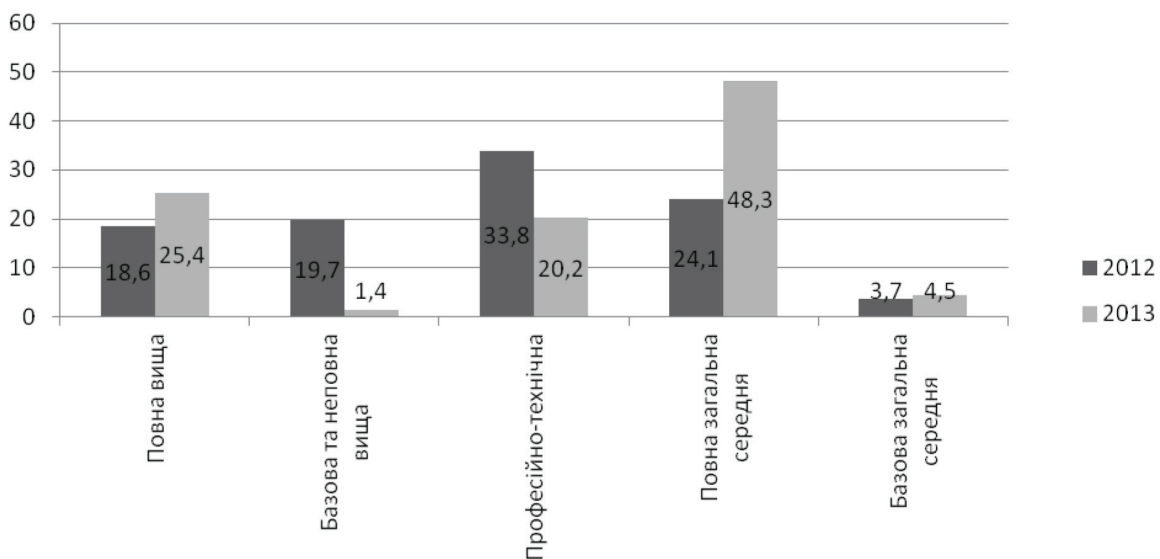

Рисунок. Структура працевлаштованих осіб в Україні за рівнями освіти у 2012-2013 рр.

Джерело: розроблено автором за даними Державної служби статистики України

Висновки. Державним навчальним закладам України слід здійснювати випуск фахівців у відповідності до поточної та перспективної потреби ринку праці. Цього можливо досягти шляхом організації навчання за тими професіями, що користуються реальним попитом у роботодавців, а не за спеціальностями, що є популярними та престижними серед абітурієнтів.

Подальшими кроками у сфері формування раціональної професійно-кваліфікаційної структури зайнятих повинні бути заходи щодо здійснення оптимізації мережі навчальних закладів, а також удосконалення механізму формування державного замовлення на підготовку робітників і фахівців відповідно до потреб економіки.

Можливість вирішення цього питання передбачає розробку концепції взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг й об'єднання зусиль Міністерства освіти і науки, Міністерства економіки, Міністерства праці, Міністерства фінансів, галузевих міністерств, роботодавців і навчальних закладів на принципах пріоритетності надання роботодавцям можливості виконувати свою роль у системі економічних відносин.

При вирішенні цих питань не можливо сьогодні розраховувати тільки на адміністративні механізми, пріоритет має надаватись ринковим засобам і важелям регулювання, насамперед, визначенню оптимальної спрямованості профорієнтаційних заходів, підвищенню продуктивної зайнятості, мотивації та привабливості праці в тих галузях економіки, розвиток яких визначає інноваційний розвиток держави.

Вирішення цього складного питання вимагає створення спільними зусиллями фахівців Міністерства економіки, Міністерства праці, Міністерства освіти і науки, Міністерства фінансів Міжвідомча комісія з регулювання підготовки кадрів. Головними завданнями якої є:

- забезпечення соціального діалогу, з одного боку, між державними органами, профспілками і роботодавцями та, з іншого боку, Міністерством освіти і науки України, Міністерством економіки, Міністерством фінансів і галузевих міністерств, місцевих центрів зайнятості, навчальними закладами, Державним центром зайнятості з приводу оптимізації мережі навчальних закладів, щодо випуску необхідної кількості фахівців згідно державного замовлення відповідно потреб економіки;

- визначення поточних та перспективних потреб ринку праці у працівниках певної фахової спрямованості у взаємозв'язку з тенденціями розвитку економіки країни, її окремих галузей і, перш за все тих, які забезпечують інноваційний розвиток;

- створення високоефективної системи професійної підготовки та перепідготовки, яка б відповідала сучасним вимогам ринку праці в забезпеченні підприємств, установ та організацій відповідною кваліфікованою робочою силою;

- забезпечення регіональних ринків праці фахівцями за спеціальностями відповідно до поточної та перспективної потреби розвитку регіону і, в першу чергу, депресивних, вугільних районів та у сільській місцевості;

- проведення моніторингу професійного розвитку ринку праці, який збиратиме, оброблятиме і аналізуватиме необхідну інформацію щодо попиту та пропозиції робочої сили, її ціни, умов праці в галузевому та регіональному аспектах, враховуючи професійно-кваліфікаційний та освітній рівень робочої сили.

Література:

1. Антохов А.А. Ринок освітніх послуг у світлі класичного та новітніх підходів до дослідження / Антохов А.А. // Регіональна економіка. – 2009. - №1. – С. 251-259;
2. Манцуров І.Г. Збалансованість попиту та пропозиції на ринку кваліфікованої праці як фактор інноваційного розвитку економіки України: монографія / І.Г.Манцуров, З.П.Бараник, С.С. Ващаєв, А.В.Яценко; [за наук. ред. д-ра екон.наук, проф. І.Г.Манцурова]. – К.: КНЕУ, 2008. – 381 с.
3. Оксамитна С. Молодь України: від освіти до праці: монографія / С.Оксамитна, О. Виноградов, Л. Машиш, Т. Марценюк; [за ред. С.Оксамитної]. – К.: ВПЦ НАУКМА, 2010. – С 81 - 103.
4. Петрова Т. Ринок освітніх послуг і ринок праці: проблеми взаємозв'язку та взаємодії // Україна: аспекти праці. – 2006. - №4. – С. 3-7.
5. Шевченко Л. С.Професійна освіта як чинник конкурентоспроможності робочої сили / Л. С.Шевченко // Демографія та соціальна економіка. - 2008. - № 2. - С. 77-86.
6. Діяльність підприємств сфери послуг. Статистичний бюлетень. – К.: Держкомстат України, 2013. – 75с.;
7. Законодавство в Україні [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>;
8. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2013/14 навчального року / Статистичний бюлетень [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. - Київ. - 165 с. - Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>;
9. Парламентські слухання «Запровадження 12-річної загальної середньої освіти в Україні: проблеми та шляхи їх подолання» / За заг. ред. Є. В. Краснякова. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 168 с.;
10. Сучасна економічна освіта: Україна і Болонський процес / За ред. В.Д. Базилевича. – К., Знання. – 2006. - 326с.